

УДК 81'373.7:82-92:940.3/5(Грушевський М.С.)

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ АВТОРСЬКОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Шабуніна В.В.

Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

Стаття присвячена вивченню індивідуально-авторського перетворення фразеологізмів у публіцистичному доробку М. Грушевського. Проаналізовано прийом експлікації як найбільш продуктивний тип структурно-семантичної трансформації усталених словосполучень у публіцистиці автора. Описано способи реалізації експлікації фразеологічних одиниць, засвідчених публіцистичною спадщиною М. Грушевського. Визначено функціонально-стилістичне та прагматичне навантаження експлікації усталених висловів. Розглянуто поєднання експлікації з іншими прийомами зміни структури фразеологічної одиниці.

Ключові слова: фразеологізм, структурно-семантична трансформація, експлікація, емоційно-експресивний потенціал, функціонально-стилістичне навантаження, публіцистика М. Грушевського.

Постановка проблеми. Діяльність Михайла Грушевського як історика, літературознавця, письменника, публіциста, громадського й державного діяча багатоаспектна. У величезній спадщині М. Грушевського можна простежити наукову, публіцистичну, письменницьку складову.

Увагу привертає і створювана ним розмаїта фразеологічна палітра. Спільною рисою численних усталених словосполучень Грушевського-публіциста є їх авторська трансформація. М. Грушевський переробляє всім відому структуру фразеологізмів згідно зі своїм ідейно-тематичним задумом і громадянським кредо. Такий прийом дає можливість автору підкреслити головне, вдало розставити акценти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання індивідуально-авторських трансформацій фразеологізмів на матеріалі художніх текстів, української прози й сучасної української преси вивчало чимало українських дослідників, зокрема М. Алефіренко, О. Андрейченко, Г. Біловус, О. Важеніна, М. Гавриш, І. Гнатюк, А. Григоращ, Л. Давиденко, Ю. Каленчук, Г. Клімчук, Н. Кочукова, А. Мамалига, О. Пономарів, Т. Свердан, О. Сербенська, І. Сковронська та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливе зацікавлення сучасних лінгвістів викликає вивчення механізмів і прийомів індивідуально-авторського перетворення фразеологічних одиниць. З погляду стилістики трансформація забезпечує оновлення семантики та структури фразеологізмів, щоб не стерся фразеологічний образ. Від автора вона вимагає певної структурно-семантичної перебудови, за якої зберігається співвіднесеність із вихідним фразеологізмом. Мотивованість внутрішньої форми фразеологічних одиниць дозволяє автору відновити первинний, буквальний зміст фразеологізмів. Існує ряд прийомів оновлення компонентного складу стійких сполучень слів і висловів, зокрема експлікація, субституція, редукція, контамінація, аллюзія [1, с. 108]. Однак прийоми видозміни фразеологізмів в українській публіцистиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. все ще не потрапили до кола наукових інтересів мовознавців, а отже, вимагають подальшого розгляду.

Мета статті. У публіцистичних творах М. Грушевського знаходимо чимало яскравих зразків індивідуально-авторської обробки фразеологічних

одиниць. Метою статті є дослідження експлікації, або розгортання як найбільш продуктивного прийому структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць, представленого в публіцистичному доробку М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. При експлікації значення фразеологізму зберігається, а додаткові елементи підкреслюють експресивність сполучення. Унаслідок такого поширення відбувається уточнення компонентів, підсилення експресії фразеологічної одиниці, актуалізується її внутрішня форма. Зауважимо, що такі вклинення вступають у семантичні й граматичні відношення лише з певним компонентом фразеологізму.

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, М. Грушевський використовує переважно атрибутивний вид такої трансформації, поширюючи один із компонентів фразеологізму за рахунок конкретного означення, яке додається до іменника. Наприклад: *Київ знову в українських руках* [2, с. 74] (пор.: *мати у руках* що – «володіти чим-небудь; розпоряджатися чим-небудь» [6, с. 476]); *...а в дійсності вона була війною національною, боротьбою за відновлення єдиної Росії і проти знищення сепаратизму, боротьбою це більш завзятою і нелюдською, ніж яку вів з українством старий царський уряд, централістичні гасла котрого понесли під своїм більшовицьким прапором нові спасителі єдиної неділимної Росії – більшовики* [2, с. 182] (пор.: *нести прапор* чого – «відстоювати що-небудь, вести боротьбу за щось» [5, с. 548]); *Зійдіть з політичної з громадської арени – і не перешкоджайте тим, хто має сміливість працювати і творити нове життя тими методами, якими воно може творитися в даний момент* [2, с. 8–9] (пор.: *зійти з арени* – «залишати якусь діяльність» [5, с. 334–335]); *...який не тільки служить до самозабуття, готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці, але й підводить під це ідеологічні підстави* [2, с. 12] (пор.: *здати позиції* – «поступитися перед ким-, чим-небудь у чомусь» [5, с. 330]). Як показують приклади, ці узгоджені означення слугують для наближення й пристосування змісту фразеологічної одиниці до конкретного мовленнєвого акту.

Крім того, прийом експлікації дозволив М. Грушевському висловити власне ставлення

до повідомлюваного й надати йому оцінного значення: *...важливіша принципіальна сторона, виявлення дійсного характеру цієї війни, котру з більшовицької сторони виставляно як боротьбу соціалістичних гасел проти буржуазії й реакції...* [2, с. 182] (пор.: **показувати характер** – «виявляти впертість, стійкість і т. ін. у чому-небудь» [6, с. 665]); *З цього часу Чорне море здавна грало дуже велику роль* [2, с. 18] (пор.: **грати роль** – «мати певне значення» [5, с. 119]); *В сфері політики Молдава служила спеціальною ареною для різних українських політичних діячів і авантюристів, вони брали дуже діяльну участь у тутешніх усобицях і часом захоплювали в свої руки владу* [2, с. 20] (пор.: **брати участь** – «бути учасником чого-небудь» [4, с. 18]); *Ну, а війна більшовиків з Україною ... розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянином спеціально* [2, с. 10] (пор.: **розв'язати вузол** – «вирішувати досить складне, заплутане питання» [5, с. 747]).

Обставинний поширювач конкретизує узагальнене значення фразеологічної одиниці й уточнює його. Наприклад: *Австрійська делегація доволі енергійно обстоювала польський погляд на непорушність границь конгресової Польщі, але тому, що українська делегація твердо стояла на своїх, австрійська делегація не вважала можливим задля цього зривати переговори* [2, с. 109] (пор.: **стояти на своєму** – «настійливо, наполегливо відстоювати свою думку, переконувати в своїй правоті» [5, с. 925]); *...а тим часом пречудесно шкуру дерли з незрячих гречкосіїв* [3, с. 45–50] (пор.: **дерти шкуру** з кого – «жорстоко знущатися з кого-небудь, катувати когось; оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь» [5, с. 233]); *Чи спустити байдужно руки?* [3, с. 45–50] (пор.: **руки опускаються** у кого – «хто-небудь стає байдужим до чогось, не хоче робити чогось; хто-небудь втрачає надію, стає бездіяльним» [5, с. 770]); *Ну, а війна більшовиків з Україною рішуче поставила хрест над цією ідеологією...* [2, с. 10] (пор.: **поставити хрест** на кому, чому – «переставати займатися чим-небудь, робити щось» [5, с. 857]); *В цій справі давались спеціальні інструкції російським представникам на Україні, рекомендуючи їм орудувати в цім напрямі «і лисячим хвостом і вовчим зубом»...* [2, с. 17] (пор.: **вовчий зуб** у кого – «дуже жорстокий, підступний хто-небудь» [5, с. 347]). Як свідчать приклади, вклинення в структуру фразеологічних одиниць *стояти на своєму, дерти шкуру, руки опускаються, поставити хрест* та ін. лексем *твердо, пречудесно, байдужно, рішуче* підсилює оцінність їх значення і надає висловлюванням емоційно-експресивного відтінку.

Об'єктне поширення також впливає на весь фразеологізм, конкретизуючи його: *Ми, ті, що несли прапор визволення в найтяжчі часи неволі, зістанемося під ним і виступимо рішуче проти всякого ухиляння від тих принципів, котрі написані були на стягу українства* [2, с. 136] (пор.: **нести прапор** чого – «відстоювати що-небудь, вести боротьбу за щось» [5, с. 548]); *В кожній справі, в кожній реформі чийсь інтереси терплять, і ті, кого вона зачіпає за живе м'ясо, мають нахил уживати найсильніших ви-*

разів для своїх жалів на порушення своїх інтересів – аж до «святости» включно [2, с. 80] (пор.: **зачіпати за живе** кого – «дошкульно ображати; дуже хвилювати, тривожити» [5, с. 322]); *Ми тримали руку на пульсі народного життя і йшли в ритм його биття* [2, с. 143] (пор.: **тримати руку на пульсі** – «уважно стежити за розвитком подій, бути в курсі справ»); *Ми стали на межі обітваної землі українського визволення, української державности, задоволення одвічних мрій трудячого українського народу* [2, с. 59] (пор.: **земля обітована** – «багатий, розкішний край, де панує повний достаток і злагода; заповітне місце, пристанище; предмет чийх-небудь пристрасних бажань, надій, прагнень і т. ін.» [5, с. 333]); *...школи з перевагою наук гуманітарних, взагалі теоретичних, які мають на меті загальну політичну чи гуманітарну освіту, повинні мати значення побічне при спеціальному, а не служити альфою і омегою освіти* [2, с. 30] (пор.: **альфа і омега** – «голове в чомусь, основа, зміст, суть чого-небудь» [5, с. 14]).

Для публіцистичних творів М. Грушевського типовим явищем є використання фразеологічних одиниць із одночасним залученням атрибутивних і обставинних поширювачів, наприклад: *Доказують, що російська культура так глибоко ввійшла в українське життя, в українську плоть і кров, що Тургенєв і Пушкін для українця є такими ж близькими, національними письменниками, як Шевченко, і російська літературна мова українцям ближча, ніж «вигадана» українська, і т. д.* [2, с. 12–13] (пор.: **ввійти в життя** – «починати жити, діяти самостійно; виникати, з'являтися або поширюватися» [5, с. 156]; **ввійти в плоть і [в] кров** – «ставати невід'ємною складовою частиною, основною особливістю, рисою чи властивістю кого-, чого-небудь» [5, с. 164]). У цьому прикладі атрибутивні поширювачі *українське, українську, входячи до складу висловів ввійти в життя, ввійти в плоть і [в] кров*, конкретизують їх значення, наповнюють зміст загальноживаних фразеологізмів яскраво вираженими політичними відтінками, посилюють емоційно-експресивне забарвлення тексту. Обставинний поширювач *глибоко* дозволяє автору висловити власне ставлення до повідомлення, дати оцінку подій.

Як бачимо, прийом експлікації складу ustalених висловів є досить поширеним явищем у публіцистичній спадщині Михайла Грушевського. Елементи-поширювачі переважно виконують функцію конкретизації, уточнення, індивідуалізації значення узуальних фразеологічних одиниць, додають до їх семантики відтінки оцінності й наближають до конкретної комунікативно-прагматичної ситуації.

Іноді в досліджуваних творах спостерігаємо поєднання експлікації з іншими прийомами зміни структури фразеологічної одиниці, від чого, природно, змінюється її значення. Поєднання кількох видів трансформацій допомагає публіцисту донести свої ідеї до адресата, вплинути на його емоції, спонукати до дії. У наведених нижче прикладах М. Грушевський поєднує експлікацію з субституцією: *Після проголошення самостійності Української Республіки ніхто вже не може ховатися в хащі неутралітету, бо тепер*

є боротьба двох держав, України і Великої Росії, в якій усі громадяни Української Республіки, всі жителі її без різниці поглядів і переконання обов'язані підтримувати український уряд [2, с. 64] (пор.: **ховатися в куці** – «уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь» [5, с. 929]); ...**маленька купка інтелігенції втратила народні традиції й заблудилась на манівцях європейської культури** [3, с. 45–50] (пор.: **збиватися на манівці** – «втратити правильний напрямок у поведінці, діяльності; збочувати» [5, с. 323]). Тут автор вдається до цілеспрямованої синонімічної заміни компонентів *куці*, *збиватися* на функціонально схожі відповідники *хащі*, *заблудилась*, а завдяки об'єктним поширювачам *неутрачати*, *європейської культури* конкретизує оригінальні фразеологізми.

У публіцистиці М. Грушевського знаходимо приклади одночасного використання **експлікації та контамінації**: *Україна XIX в. була відірвана від Заходу, від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя* [2, с. 17]. М. Грушевський поєднав у межах одного усталеного виразу два фразеологічні звороти *ткнути носом* і *загнати в глухий кут* (пор.: **ткнути носом** кого – «в гострій формі звертати чію-небудь увагу на щось; дорікати ко-

мусь за що-небудь; у що, куди, зневажл. Звертати увагу, дивитися на що-небудь» [5, с. 882]; **загнати в глухий кут** – «поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище» [6, с. 303]), а також використав об'єктне поширення *великоросійської культури й життя* з метою привернення уваги адресата, конкретизації й уточнення фразеологічної одиниці *загнати в глухий кут*.

Висновки і пропозиції. Отже, однією з ознак індивідуального стилю М. Грушевського є структурно-семантична трансформація традиційних стійких висловів, що зумовлена поглибленим осмисленням навколишнього світу, постійним прагненням до збагачення суспільної свідомості та стилістично гнучкого й більш точного вираження власних думок і почуттів. У єдності змісту й форми, у їх взаємозалежності криється дієвість публіцистичних творів Михайла Грушевського, їх вплив на тогочасне суспільство й повною мірою розкривається багатогранний талант автора, що відіграв значну роль у формуванні єдиної української літературної мови.

Крім експлікації, у публіцистичних творах Михайла Грушевського яскраво представлені й інші типи індивідуально-авторської трансформації фразеологічних одиниць, які стануть темою наступної наукової розвідки.

Список літератури:

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
2. Грушевський Михайло. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали / Михайло Грушевський; за ред. Любомира Р. Винара. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – 278 с.
3. Грушевський М. Твори: у 50 т. / Михайло Грушевський; за ред. П. Сохань та ін. – Львів: Світ, 2008. – Т. 11: Серія «Літературно-критичні та художні твори», Літературно-критичні праці (1883–1931), «По світу». – 750 с. – Режим доступу: <http://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics.html>
4. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х.: Прапор, 1997. – 462 с.
5. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук, думка, 1993. – 984 с.

Шабуніна В.В.

Кременчугський національний університет
імени Михайла Остроградського

ЕКСПЛИКАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЄМОВ АВТОРСЬКОГО ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМОВ В ПУБЛІЦИСТИЧЕСЬКОМУ НАСЛЕДІІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Анотація

Стаття посвячена изучению індивідуально-авторського преобразования фразеологізмів в публіцистических наробках М. Грушевського. Проанализирован прийом експлікації як наиболее продуктивний тип структурно-семантичної трансформації устійчивих словосочетаний в публіцистическому наслідії М. Грушевського. Определена функціонально-стилістическая и прагматическая нагрукка експлікації устійчивих виражений. Рассмотрено сочетание експлікації с другими прийемами изменения структуры фразеологіческой единицы.

Ключевые слова: фразеологізм, структурно-семантическая трансформація, експлікація, емоціонально-експресивний потенціал, функціонально-стилістическая нагрукка, публіцистика М. Грушевського.

Shabunina V.V.

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

**EXPLICATION AS A METHOD
OF AUTHOR'S PHRASEOLOGISMS TRANSFORMATION
IN PUBLICISTIC HERITAGE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY**

Summary

The article deals with the individual author's transformation of phraseologisms in publicistic works of Mykhailo Hrushevsky. A method of explication as the most productive type of structural and semantic set expressions transformation in the author's publicistic works is analysed. The ways of implementation of phraseological units explication found in M. Hrushevsky's publicistic heritage are described. The functional-stylistic and pragmatic filling of set expressions explication is determined. Combining of explication with the other methods of the phraseological unit structure changing is considered.

Keywords: phraseologism, structural and semantic transformation, explication, emotional and expressive potential, functional and stylistic filling, publicistic works of Mykhailo Hrushevsky.